

СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В НЕЗАКІНЧЕНИХ РЕЧЕННЯХ

У статті описуються синтаксичні зв'язки в незакінчених реченнях, їх порушення в результаті недоговорювання, що призводить до виникнення структурної, смислової та інтонаційної незавершеності синтаксичної конструкції.

Ключові слова: *незакінчені речення, синтаксичні зв'язки, семантико-синтаксичні відношення, структурна облігаторність, структурна факультативність.*

Розширення сфери використання мови як найбільш універсального засобу спілкування актуалізує дослідження мовних одиниць у динаміці, в їх практичному використанні у процесі мовленнєвої діяльності. Однак зміщення акценту в напрямку вивчення мови у її функціонуванні не виключає формально-синтаксичного аспекту дослідження лінгвальних одиниць, зокрема таких, як речення, що є багатоаспектними одиницями, в яких поєднуються категорії багатьох рівнів. Тому теорія, за якою у синтаксичній конструкції встановлюються відповідні смислові відношення і синтаксичні зв'язки, а також виділяються ті чи ті члени речення і яка, як слушно зауважує Н.Л.Іваницька, “випробована часом, широко й успішно застосовується у вузівський і шкільній практиці”[6, 284], не може не враховуватись при аналізі будь-яких синтаксичних побудов, у тому числі тих, що породжуються і функціонують насамперед у процесі спілкування – в мовленні.

Актуальним у цьому відношенні є дослідження незакінчених речень (далі – НР), лінгвістичний статус яких залишається дискусійним. Традиційно їх відносять до еквівалентів речень [11, 289 – 309]. Дослідники ж висловлюють досить різні думки, за якими НР вивчаються як: утворення мовленнєвого рівня [10, 87]; “початі, але недоговорені речення”[4, 255]; “особливий вид комунікативних одиниць, що протиставляється іншим типам речень”[12, 76 –

79]; “обірвані неповні речення”[7, 153 – 154]; речення, яким властиві більшість його ознак [9, 11 – 29]; частина із них – речення, а інша – еквіваленти речень [13, 144 – 146] тощо.

Однак усі мовознавці погоджуються із тим, що формально-синтаксична структура НР характеризується структурною, смисловою та інтонаційною незавершеністю, що є результатом переривання (усічення) синтаксичної одиниці-конструкції в процесі її використання під час мовленнєвої діяльності.

Метою статті є дослідити реалізацію синтаксичних зв'язків у НР, їх порушення в результаті недоговорення чи переривання розпочатого мовцем речення-висловлювання.

За своєю природою речення – це основна багатокomпонентна синтаксична одиниця, між елементами якої існує постійний нерозривний синтаксичний зв'язок, що у свою чергу корелює із семантико-синтаксичними відношеннями і формально виявляє їх у межах окремої синтаксичної побудови.

"Семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки не існують ізольовано, а перебувають у складних взаємовпливах" [3, 43]. Аналіз семантико-синтаксичної структури речення не може бути вичерпним без урахування таких важливо необхідних, хоч і нетотожних елементів синтаксичної побудови, як семантико-синтаксичні відношення і синтаксичні зв'язки [8, 14 – 23], які відзначаються паралельним функціонуванням і специфікою вияву в різних синтаксичних одиницях.

Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення залишаються неперерваними у межах синтаксичної одиниці завдяки тому, що головні члени речення завжди передбачають наявність підрядних (залежних), а підрядні у свою чергу обов'язково потребують залежності від головних. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, що знаходять своє вираження у залежності підрядних членів речення від головних, зумовлюються мовною семантикою й лексико-граматичними особливостями взаємозв'язаних словоформ і відбивають різні сторони (внутрішню та зовнішню) синтаксичної структури речень та словосполучень [3, 43].

Речення як мовна субстанція є багатоконпонентною одиницею всієї мовної системи. Основою такої субстанції є структурна схема речення, поряд з якою важливе значення мають і інші конститутивні елементи, що "поширюють і ускладнюють цю основу. Поняття структури речення, таким чином, ширше від поняття моделі речення" [5, 95]. Тому структуру будь-якого речення складають і структурна схема, і ряд інших важливих компонентів. Складові структури речення зумовлюють її завершеність або незавершеність.

Існує думка, що завершеність синтаксичної структури тісно пов'язана із поняттям структурної обов'язковості і структурної факультативності членів речення [2, 23]. Структурна обов'язковість полягає в тому, що головний член речення, який має певну валентність, обов'язково вимагає для її реалізації (тобто для завершення синтаксичної структури) наявності залежного члена (членів) речення у відповідній формі. Структурна факультативність полягає в тому, що головний член речення, якому властива факультативна сполучуваність, не потребує ні у граматичному, ні у семантичному відношеннях облігаторності залежного члена речення у відповідній формі для реалізації цієї сполучуваності.

Обов'язкова сполучуваність повинна реалізовуватись за будь-яких умов, на що вказують морфологічні ознаки головного члена речення або його синтаксичного використання. Тому завершеність або незавершеність синтаксичної конструкції прямо залежить від обов'язкової сполучуваності, яка, крім усього іншого, є показником вираження і конкретизації того чи іншого типу синтаксичних відношень. Адже "при наявності обов'язкової сполучуваності із відповідної форми виходить така ясна, чітка проекція синтаксичного відношення, що у випадку абсолютного вживання даної форми ця проекція виходить за межі речення і неминуче змушує думку зробити відповідний шлях і включити до свого складу те, що не знайшло прямого лексичного вираження в даному реченні. Саме внаслідок суто граматичного обґрунтування цієї проекції, що є певною формальною властивістю граматичної форми, ми можемо говорити про неї не в семантичному плані, не з

точки зору теорії еліпсів, продумування тощо, а в плані конкретно граматичному і формальному" [1, 113 – 114].

У випадку, коли при головних членах (при головному члені) речення відсутній залежний член, що характеризується певною граматичною формою, то це призводить до структурної незавершеності речення. Наприклад: ... *Вона ще не прочитала листа Ясі. Тітка писала...¹ Не писала, а дряпалась у вічі...* (Г. Михайличенко).

Обов'язкова сполучуваність може виражатися як у межах структурної схеми речення, так і в межах структурної схеми словосполучення, конститутивні елементи якого з'єднані з головними членами речення облігаторним зв'язком. Наявність у реченні структурно обов'язкових головних членів є результатом реалізації структурної схеми речення, тоді як наявність структурно обов'язкових другорядних членів – результат реалізації структурних схем словосполучень, оскільки поширення членів речення здійснюється у цьому випадку на основі не предикативного зв'язку, що належить тільки до сфери речення, а будь-якого іншого виду зв'язку, що належить до сфери словосполучення. Наприклад: ... – *Але ж, мабуть, і ти була на майдані, коли стинали голови тим... – і голос увірвався* (М.Лазорський).

Таким чином, структурна облігаторність виражається у тих випадках, коли в реченні втілюються структурна схема речення і структурні схеми словосполучень, конститутивні елементи яких з'єднані із головними членами обов'язковим синтаксичним зв'язком.

На відміну від структурної облігаторності структурна факультативність тісно пов'язана з умовами комунікативного акту і безпосередньо залежить від мовця, який може вибирати будь-яку словоформу, замінювати одну словоформу іншою, переставляти її з одного місця на інше, наголошувати або не наголошувати і т. д. У цьому випадку другорядні члени речення є потенційно можливими, але не обов'язковими і, як правило, не впливають на структурну завершеність речення.

¹ Тут і далі у тексті статті аналізоване незакінчене речення, подане у контексті, виділено підкресленням.

Однак І.В.Артюшков зауважив, що "у деяких випадках порушення або нереалізація факультативного зв'язку призводить до незавершеності синтаксичної структури і, відповідно, до появи перерваних (у нашому випадку – незакінчених) речень" [2, 26]. У такій мовленнєвій ситуації вербалізовані члени речення, а також деякі прийменники, частки і сполучники зі складу відсутніх членів речення виконують роль маркерів нереалізованого факультативного зв'язку. Наприклад: *Каліки, божевільні і злодюги, що пахнуть так не аж... а надто літом, бредуть за кобзарем, й, хоча – за Гераклітом – нам двічі не ввійти...* (І.Малкович).

У виділеній синтаксичній констукції нереалізованим є синтаксичний зв'язок між вербалізованим присудком і матеріально не вираженою обставиною;

– *Дідусю, дідусю, клює на вашій...* – *і то тихенько, щоб рибу не сполошити* (В.Земляк).

У виділеній синтаксичній конструкції нереалізованим є факультативний зв'язок між вербалізованим присудком та усіченим додатком.

Аналіз доводить, що незавершеність синтаксичної структури НР тісно пов'язана із поняттями структурної облігаторності та структурної факультативності членів речення при реалізації структурної схеми речення та структурних схем словосполучень, що безпосередньо впливає на порушення єдності синтаксичних зв'язків і відношень у межах тієї чи іншої синтаксичної структури.

У НР може бути порушена як структурна облігаторність, так і структурна факультативність компонентів речення. Найчастіше у структурі НР порушується обов'язковий зв'язок. Такі речення найбільшою мірою характеризуються структурною, змістовою та інтонаційною незавершеністю, оскільки в межах їхньої семантико-синтаксичної структури спостерігається порушення:

1. Предикативного зв'язку між матеріально вираженим суб'єктом (носієм ознаки) і невербалізованим предикативним показником ознаки. Наприклад:

Степан. Я прошу тебе... прости мене... що я... тебе відмовив від родини... що я... (Л.Українка); "... Поцілуйте мене, діти, Бо не я вбиваю, А присяга". Махнув ножем – І дітей немає! Попадали зарізані. "Тату! – белькотали. – Тату, тату... ми не ляхи! Ми..." – та й замовчали (Т.Шевченко).

2. Підрядного зв'язку, а саме:

а) сильного керування між наявним перехідним дієсловом та невербалізованою іменною словоформою: *Я бачу... Висохлі уста, як листя, шелестітимуть незрозуміло (Б.Бойчук); V... Та натягни... одріж!(П.Тичина);*

б) слабкого керування між вербалізованим дієсловом та відсутньою іменною словоформою: *– І я проміняла свої мандрівки на твійдохмарний світ, бо я повірила... (Р.Іванчук); – На поводиті пішов, піддався... (О.Гончар);*

в) прилягання між невербалізованим дієсловом та матеріально вираженим прислівником: *– Вибачте, я зараз... (М.Куліш); – Чому ніколи... Ні одного погляду... Не поділилися зі мною тугою свого життя, щоб могла я понести її разом з вами і стати близькою, лащилась Інна (Г.Михайличенко);*

3. Сурядного зв'язку між однорідними членами речення: *– От тобі й хазяйські сини, хлібороби... Своя земля просить рук, а він знявся та й... (М.Коцюбинський); – Який то Вишневецький? – Та не хто інший, як наш Байда, той таки береться як слід укоськати і ординця, і турка, і... (М.Лазорський).*

Таким чином, у незакінчених реченнях може бути нереалізований синтаксичний зв'язок, який зумовлює як структурну облігаторність, так і структурну факультативність членів речення. Найбільш вагомим є порушення обов'язкового (сильного) зв'язку, що безумовно спричинює виникнення структурної, смислової та інтонаційної незавершеності аналізованих синтаксичних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Завершенность конструкции как синтаксической формы. // ВЯ. – 1958. – №1. – С. 111 – 117.

2. Артюшков И.В. Прерванные предложения в современном русском языке // Дис... канд. филол. наук. – М., 1981. – 226 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368с.
4. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.
5. Золотова Г.А. О структуре простого предложения в русском языке // ВЯ. – 1967 – №6. – С. 90 – 101.
6. Іваницька Ніна Позиційна структура простого предложения (на матеріалі українського мови) // “Наукові записки” Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. 2003. Випуск 6. Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – 492 с.
7. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992. – 400с.
8. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. – К.: Вища шк., 1976. – 208с.
9. Пітель В.І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській літературній мові: Дис... канд. філол.наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2000. – 188с.
- 10.Сковородников А.П. Усечение (Апозиопезис) // Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции в современном русском литературном языке. – Томск: Изд. Томского гос. пед. ин-та, 1981. – 210 с.
- 11.Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 512с.
- 12.Цой А.А. О так называемых усеченных, или недоговоренных, предложениях // РЯШ. – 1971. – №6. – С. 76 – 79.
- 13.Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.

The author studies the syntactic bonds in the structure of incomplete utterances. Breach of the syntactic bonds causes structural, sense and intonational incompleteness of the incomplete utterances.

Key words: incomplete utterances, syntactic bonds, semantic relations, structural obligation, structural optionality.